

5. European Union. White Paper on Education and Training. Teaching and Learning: Towards the Learning Society. COM (95) 590 final, 29 November 1995. Brussels : European Commission, 1995. 66 p. (Біла книга Європи).

6. Lernen aus der Praxis. Europaischer Kongress zur kulturellen Bildung. Режим доступу: <http://europa.eu.int/rapid/pressReleaseAction.do?reference=IP/03/1716>

7. Kinder zum Olymp! Hamburg declaration. – <http://www.kinderzumolymp.de/>

8. Crimmin M. The value of arts education for ecological understanding. Режим доступу: <http://portal.unesco.org/culture/en/files/28894/11286222451MichaelaCrimmin.htm>

9. Glossaire européen de l'enseignement artistique et culturel. Режим доступу: <http://www.cultuurnetwerk.nl/glossary/fr/allterms.asp>

REFERENCES

1. Kolisnichenko, A. I. (2020). *Profesiyna pidhotovka maybutnikh uchyteliv inozemnykh mov v universytetakh Niderlandiv*. [Professional training of future teachers of foreign languages at universities in the Netherlands]. Uman.

2. Lokshina, O. I. (2009). *Zmist shkil'noyi osvity v krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu: teoriya i praktyka (druha polovyna XX – pochatok XXI st.)*. [The content of school education in the countries of the European Union: theory and practice (second half of the XX – beginning of the XXI century)]. Moscow.

3. Cherkasov, V. F. (2016). *Teoriya i metodyka muzychnoyi osvity*. [Theory and methodology of music education]. Kyiv.

4. Actieplan Cultuurbereik //Glossaire europeen de l'enseignement artistique et culturel.

5. European Union. White Paper on Education and Training. Teaching and Learning: Towards the Learning Society. COM (95) 590 final, 29 November 1995. Brussels : European Commission, 1995. 66 p.

6. Learning from practice. European Congress on Cultural Education.

7. Children to the Olympics! Hamburg declaration.

8. Crimmin, M. [The value of arts education for ecological understanding].

9. European Glossary on Artistic and Cultural Education.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЧЕРКАСОВ Володимир Федорович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мистецької освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: становлення і розвиток музично-педагогічної освіти в Україні, теорія і методика музичної освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

CHERKASOV Volodymyr Fedorovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Art Education of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: formation and development of music-pedagogical education in Ukraine, theory and methods of music education.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2021 р.

УДК 811.512.1'354-112 «1917-1927»

DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-199-74-78

АТАКИШИЄВА Нателла Фехрузівна –

кандидат філософських наук, докторант кафедри азербайджанської мови

Азербайджанського університету мов

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2760-5424>

e-mail: natellaatakisiyeva@yahoo.com

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВИЛ ПРАВОПИСУ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ МОВИ (1917–1927)

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Як засвідчують наукові дослідження, зміна системи письма чи алфавіту мови суттєво впливає на її орфографію і обумовлює їх реформування. З огляду на це в історії розвитку орфографії азербайджанської мови виокремлюють два великих періоди, пов'язані із територіальною підпорядкованістю, соціокультурними, ідеологічними, політичними чинниками. Перший – ранній (близько XVI–XVIII століть), донціональний характеризувався наявністю великої кількості перських і арабських запозичених слів, фраз та синтаксичних елементів, мовною взаємозамінністю, що

створювало певні незручності й не приймалося напівграмотним народом. Інший – сучасний (від XVIII століття до тепер) визначався впливом Росії після завоювання Кавказу, коли мовна спільнота розділилася на дві держави, й у подальшому – Радянського Союзу. Останній, з одного боку сприяв розвитку мови, однак з іншого – гальмував створення власної орфографії, повернувши її до перської, латинської й кирилиці. Зауважимо, що кожний наступний період має продовження, природні спадкові зв'язки між ними.

Така суперечливість обумовлює необхідність з'ясування питання створення

єдиних орфографічних правил у період з 1917 по 1927 роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання щодо правил правопису азербайджанської мови постійно перебували у колі уваги науковців, адже за невеликий історичний період він змінювався декілька разів. Зокрема уніфікацію азербайджанської мови в період з 1900 по 1930 років популяризували Хасан-бей Зардабі та М. ага Шахтагінський, які закликали до більш простого та популярного стилю мови та ін.

Цей процес відбувається і сьогодні. Про означене свідчать роботи Б. Халілова щодо відродження тюркології (2001), Н. Каграманлы стосовно старого, нового алфавіту (2002), І. Ісаханлі про перехід на латинський алфавіт (2005), К. В. Нариманоглу, А. Агакішієва з приводу І Бакинського тюркологічного з'їзду 1926 року (2006), Ф. Керимлі щодо лексичної норми азербайджанської літературної мови у 1920-роки (2009), І. Гаджієва (2012), Н. Худієва (2018) стосовно історії азербайджанської літературної мови, З. Мехман про вплив тюркської на норму азербайджанської літературної мови на початку ХХ сторіччя (2019) та інші. Конференція, присвячена 80-річчю з нагоди Першого тюркологічного з'їзду, підтвердила його значущість щодо представлених комісією 41 статті переліку правил, які були першими офіційними і професійними орфографічними правилами не тільки в Азербайджані, але і на Сході, стали першою основою для формування майбутніх правил у цій області [2].

Мета статті – дослідити еволюцію правил правопису азербайджанської мови у період з 1917 по 1927 рік.

Виклад основного матеріалу дослідження. У передреволюційні роки (1915–1917 роки) в Азербайджані проблеми алфавіту, орфографії й мови постійно бентежили спільноту. Сили, що загострювали революційні хвилі в царській Росії, безсумнівно, прагнули всіма засобами посилити невдоволення на окраїнах цієї держави. Одним із таких способів був – спосіб привернення уваги до виникнення національних конфліктів, територіальних претензій і утисків національної мови. Природно, ідеологи соціалістичної революції постійно підбурювали ці питання на місцях.

Саме тому, проблеми алфавіту, мови і орфографії в Азербайджані були край актуальними напередодні революції і в післяреволюційний період. У такій ситуації основна увага приділялася розповсюдженню ідеї зміни алфавіту, зокрема й азербайджанською інтелігенцією. Однак ажіотаж навколо перших орфографічних правил, створених М. Махмудбековим вщух, не

було зроблено ніяких конкретних кроків щодо вдосконалення цієї орфографії, не було створено нових книг і посібників на кшталт «Наш правопис». Замість цього посилювалася діяльність щодо зміни алфавіту.

Питання розвитку азербайджанської мови було одним з центральних і в період Демократичної Республіки.

Згідно з Постановою уряду Республіки від 21 березня 1919 року при Міністерстві народної освіти було створено спеціальну комісію з перетворення арабського алфавіту під головуванням члена уряду Азербайджанської Демократичної Республіки Худадат бека Малик-Асланова. Комісія представила уряду декілька проєктів алфавітів, серед яких схвалено й прийнято за основу нового алфавіту проєкт, підготовлений викладачем Абдулла беком Ефендізаде. Однак Квітнева окупація (1920 рік) залишила незавершеною роботу, розпочату Демократичною Республікою [8, с. 340].

Натомість, 21 липня 1922 було прийнято рішення про використання латинського алфавіту, створено комітет із нового турецького алфавіту під головуванням С. Агамалиоглу. Використання алфавіту потребувало виконання багатьох справ і часу, тому в період між 1922–1926 роками орфографія залишилася поза увагою.

Стабілізації письма за новим алфавітом сприяв вихід у вересні 1922 року у м. Баку газети «Йені Йол» («Новий шлях») латиницею. Спочатку це відбувалося один раз на тиждень із тиражем 500 примірників, а в 1925 році тираж становив вже 3000 екземплярів.

Варто зауважити, що з 1923 року Центральним виконавчим комітетом Азербайджану (далі по тексту – ЦВКА) видано постанову про рівноправність нового і старого алфавіту, а через рік постановою ЦВКА затверджувала тюркський алфавіт як державний та обов'язковий. Відповідно у 1925 році Народним комісаріатом освіти Азербайджану відкрито 1539 літніх курсів для вчителів, для викладання на яких видано посібник «Книга читання» під керівництвом Фархад Азазаде.

25 травня 1925 року в м. Баку був скликаний Перший з'їзд учителів Азербайджанської РСР, на третьому засіданні якого з доповіддю виступив заступник народного комісара освіти Азербайджану Джаліл Мамедзаде. Він акцентував на необхідності переходу в школах на новий латинський алфавіт, а також на питанні орфографії.

Вже через рік – 26 лютого 1926 року у м. Баку розпочав роботу Перший Тюркологічний з'їзд, упродовж якого

проведено 17 засідань, заслухано 37 доповідей, серед яких – 7 висвітлювали питання алфавіту, 6 – орфографії, зокрема й стосовно наукових принципів останньої. Вже 1 березня 1926 року шосте засідання з'їзду під головуванням голови Народних комісарів Дагестанської РСР Джалаледдіна Горхмазова розпочалося із обговорення питань орфографії, зокрема заслухано доповідь Л. В. Шерби, який вказав на те, що проблема письма окреслює три основні питання. Перше – охоплює письмо і шрифт, залишаючи орфографію поза увагою. Друге – стосується алфавіту також незалежно від орфографії (як писати і читати, не розуміючи значення слова). Нарешті, третє – безпосередньо пов'язане з орфографією вимагало пошуку відповіді на питання «Як писати і читати слово, зрозумівши його значення?» за різними можливими методами й принципами написання. Навівши декілька прикладів з російської та французької мов, Л. В. Шерба описав чотири принципи орфографії, як-от: 1) фонетичний; 2) етимологічний і словотвірний, тобто морфологічний; 3) історичний; 4) ідеографічний. Доповідач пояснив думку щодо цих чотирьох принципів окремо на прикладах з російської, німецької та французької мов, на підставі чого обґрунтував доцільність побудови орфографії тюркських мов на основі комбінації фонетичних і орфографічних принципів [9].

На важливості створення орфографії тюркських мов на основі фонетичного принципу з огляду на складність упорядкування написання запозичень з арабської, перської й російської наголошував інший доповідач Л. В. Жирков. Він акцентував на необхідності застосування в деяких випадках фонетичного принципу з урахуванням його історичного характеру [3].

Представник Татарстану Халімжан Ібрагімов представив доповідь із трьох частин, перша з яких стосувалася критичного аналізу орфографії, що існувала до другої половини XIX століття – уйгурської, орхонської й давньоарабської. У другій частині висловлювалося ставлення до реформування арабського алфавіту і створення орфографії тюркських мов, аналізувалися результати руху за створення османотюркської, башкирської, узбецької, кримської і інших орфографій. У третій частині доповідач висунув конкретні пропозиції стосовно унормування тюркської орфографії і приведення її до єдиної системи.

Наголошуючи на важливості врахування притаманних тюркським мовам сингармонічних й аглютинативних особливостей під час створення орфографії тюркських мов, Х. Ібрагімов запропонував

формувати орфографію тюркських мов на федеративній основі за обов'язкового врахування як особливостей кожної окремої мови, так і загальнотюркських особливостей, а також висунув ідею зближення тюркських мов і розвитку їх у напрямі єдиної термінології [4].

Представник Узбекистану Шакіржан Рахімі запропонував до обговорення питання орфографії узбецької мови й звернув увагу на те, що запозичення з таджицької, арабської й перської мов порушують закон сингармонізму за відсутності в арабському алфавіті літери для відображення голосних, збільшення загальної кількості голосних в узбецькій мові за рахунок запозичень. Як підсумок він зазначив, що проблема орфографії може бути вирішена тільки після прийняття алфавіту [7].

Важливим фактом на з'їзді стала доповідь Ф. Агазаде азербайджанською мовою й кінцевими дев'ятьма тезами російською. Основні положення доповіді можна узагальнити таким чином: 1) писати всі слова тюркської мови, в тому числі запозичення, за єдиними правилами; 2) взяти за основу орфографії тюркських мов фонетичний принцип; 3) урахувати у побудованій за фонетичним принципом орфографії закон співзвуччя, а також особливості сполучень приголосних і голосних на початку і кінці слів; 4) уточнити звуковий зміст (систему фонем) тюркських мов; 5) визначати структурні форми коренів на основі складів; 6) у подальшому відкинути фонетичні особливості всіх арабських слів, властивих арабській мові, й адаптувати їх до тюркської фонетики; 7) із трьох алфавітів, що діють в тюрко-татарському світі, арабський алфавіт не відповідає вимогам фонетичного написання тюркської мови; виправлений арабський алфавіт частково задовольняє цю вимогу; новий алфавіт, прийнятий в Азербайджані, відповідає цим вимогам; 8) новий алфавіт дозволяє писати всі географічні та власні імена великими літерами; на письмі всі букви пишуться разом; існує можливість поділяти слова на склади і переносити з рядка на рядок; у книгах читання можна показати наголос; 9) для прийняття фонетичного принципу необхідне виконання семи умов; 10) запозичені слова європейського походження адаптуються до фонетики тюркської мови; 11) для встановлення принципів єдиного раціонального фонетичного написання необхідно створити на тюрко-татарських територіях єдині групові словники [1].

Доповіди А. Б. Батурсуновіча, Х. А. Габитов-Кагіровіча, Г. Е. Сади і Н. Ф. Яковлева акцентували на питанні стосовно принципів орфографії і написання запозичених слів. Після доповідей в

обговореннях взяли участь І. Алпаров, Ш. А. Манатов, М. Недім, Ш. Х. Османов, М. Е. Фейзи, І. Юманкулов, І. Юмяров, а доповідачі (Л. В. Шерба, Г. Ібрагімов, Л. В. Жирков, Ф. Агазаде поділилися власними думками щодо порушених під час обговорення питань [6].

Для підготовки резолюції з'їзду з питання орфографії Відділ створив комісію, до складу якої увійшли Л. В. Шерба, Ш. Ібрашимів, Л. В. Жирков, А. Б. Батурсуновіч, Ш. Рахімі, Б. В. Чобанзаде, Х. А. Габитов-Кагіровіч, М. Гелді, Н. Ф. Яковлев, Ш. С. Аюпов і І. М. Алієв. Спеціальну резолюцію про орфографію, підготовлену комісією, було прийнято [5]. Ця резолюція затверджує таке: «Перший всесоюзний Тюркологічний з'їзд з питань орфографії тюркських мов дійшов таких висновків:

1. З чотирьох основних сучасних наукових правил правопису, існуючих в культурних мовах, найбільш прийнятним для тюркської мови є фонетичний принцип, у тій чи іншій мірі комбінований, в основному, з етимологічним (морфологічним) принципом.

2. Застосування етимологічного принципу повинно залежати від існування літературної традиції, більшою чи меншою мірою діалектної роздробленості даної мови, ступеня, в якому етимологічний принцип в кожному окремому випадку допомагає об'єднати на письмі все діалекти й ступені обґрунтування правил правопису для тих, хто говорить по-іншому.

3. У правилах правопису можуть використовуватися виключно етимології, зрозумілі всім, хто говорить цією мовою. Етимологічний принцип не слід плутати з історичним, потрібно докладати зусиль, щоб уникати зазначеного останнього принципу.

4. Принцип фонетичного написання арабських і, в цілому, іноземних слів (європейських та ін.), які увійшли до тюркських мов, згідно з усним мовленням окремого народу необхідний, тому що він спрощує оволодіння грамотою народних мас, велика частина яких все ще безграмотна, і викликає труднощі тільки для відносно нечисленного прошарку інтелігенції, яка знає арабську мову.

5. Фонетичний принцип заснований на вимові; тому необхідно уточнити типи складів в спостереженнях над живими тюркськими мовами, участь в них голосних і приголосних звуків, зокрема використання голосних і приголосних звуків на початку, в середині і наприкінці слів.

6. Один з трьох існуючих в даний час алфавітів тюрко-татарських мов – арабський алфавіт, що використовується яким є, не відповідає вимогам фонетичного письма

жодної з тюркських мов. Реформований арабський алфавіт поки не був основою для послідовно розробленої орфографії. З огляду на те, що латинський алфавіт, прийнятий в Азербайджані, інших республіках і автономних структурах, не має традицій, він формує більш сприятливі умови для створення орфографії, що відповідає вимогам достатньої фонетичності письма.

7. З'їзд, що рекомендував збереження єдиних орфографічних форм в конкретній літературній мові, відкидав тенденції провінціалізму (розкиданості), властиві деяким тюркським мовам.

8. Для визначення раціональних фонетичних правил правопису тюркських мов необхідне створення орфографічних словників тюрко-татарських мов.

9. З'їзд вважає за доцільне розроблення відповідними науковими установами питання створення єдиної наукової фонетичної транскрипції на основі латинського алфавіту для передання всіх звуків тюрко-татарських мов [2, с. 138; 5].

Таким чином, основне питання, порушене на Першому тюркологічному з'їзді, визначило принципи орфографії та сприяло дослідженню способів підготовки орфографічних правил, загальних питань орфографії, але не орфографічних правил для тюркських мов, включаючи азербайджанську. Однак доповіді відіграли важливу роль у створенні і розвитку орфографії азербайджанської мови, знайшли відображення у низці дослідницьких робіт, написаних напередодні з'їзду і в наступний період.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Таким чином, очевидним є те, що робота, проведена в 1917–1927 роках із створення орфографії азербайджанської мови, в підсумку завершена рішенням, прийнятим на Першому тюркологічному з'їзді, яке сприяло створенню орфографічних правил. Подальші розвідки стосуються питання орфографії періоду 1928–1940 років.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Агазаде Ф. Доклад об орфографии // Первый Всесоюзный тюркологический съезд. 26 февраля – 5 марта 1926 г. (стенографический отчет) // Баку, АССР, 1926; Баку, Təhsil, 2006. С. 171–172.
2. Велиев С. О вопросах орфографии тюркских языков и дальнейшего развития орфографии на Первом тюркологическом съезде // Материалы международной конференции, посвященной 80-летию Первого тюркологического съезда. Баку-23-25 мая 2006 г. Баку, Təhsil, 2007. С. 132–138.
3. Жирков Л. В. Доклад об орфографии // Первый Всесоюзный тюркологический съезд. 26 февраля – 5 марта 1926 г. (стенографический отчет) // Баку, АССР, 1926; Баку, Təhsil, 2006. С. 166–168.

4. Ибрагимов Г. Г. Доклад об орфографии // Первый Всесоюзный тюркологический съезд. 26 февраля – 5 марта 1926 г. (стенографический отчет) // Баку, АССР, 1926; Баку, Тəhsil, 2006. – С. 168–170.
5. Первый Всесоюзный тюркологический съезд. 26 февраля – 5 марта 1926 г. (стенографический отчет) // Баку, АССР, 1926; Баку, Тəhsil, 2006. С.166–168.
6. Прения и заключительные слова докладчиков // Первый Всесоюзный тюркологический съезд. 26 февраля – 5 марта 1926 г. (стенографический отчет) // Баку, АССР, 1926; Баку, Тəhsil, 2006. С. 176–184.
7. Рахими Ш. Доклад об орфографии // Первый Всесоюзный тюркологический съезд. 26 февраля – 5 марта 1926 г. (стенографический отчет) // Баку, АССР, 1926; Баку, Тəhsil, 2006. С. 170–171.
8. Реформа алфавита // Энциклопедия Азербайджанской Демократической Республики. Баку: Лидер, 2004. 440 с.
9. Щерба Л. В. Основные принципы орфографии и их социальное значение // Первый Всесоюзный тюркологический съезд. 26 февраля – 5 марта 1926 г. (стенографический отчет) // Баку, АССР, 1926; Баку, Тəhsil, 2006. С. 161–166.

REFERENCES

1. Ahazade, F. (2006). *Doklad ob orfografii*. [Spelling]. Baku, Təhsil.
2. Veliyev, S. (2007). *O voprosakh orfografii tyurkskikh yazykov i dal'neyshego razvitiya orfografii na Pervom tyurkologicheskom s'yezde*. [On the issues of spelling of the Turkic languages and the further development of spelling at the First Turkic Congress]. Baku, Təhsil.
3. Zhyrkov, L. V. (2006) *Doklad ob orfografii*. [Spelling report]. Baku, Təhsil.

УДК 378.096 (477.83)

DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-199-78-82

4. Ibrahimov, H. H. (2006). *Doklad ob orfografii*. [Spelling report]. Baku, Təhsil
5. *Pervyy Vsesoyuznyy tyurkologicheskiy s'yezd*. (2006). [First All-Union Turkological Congress]. Baku, Təhsil.
6. *Debate and concluding remarks of the speakers*. (2006). [Debate and concluding remarks of the speakers]. Baku, Təhsil.
7. Rakhimi, S. H. (2006). *Doklad ob orfografii*. [Spelling report]. Baku, Təhsil.
8. *Reforma alfavita* (2004). [Alphabet reform]. Baku.
9. Shcherba, L. V. (2006). *Osnovnyye printsipy orfografii i ikh sotsial'noye znachenie*. [Basic principles of spelling and their social significance]. Baku, Təhsil.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

АТАКИШИЄВА Нателла Фехрузівна – кандидат філософських наук, докторант кафедри азербайджанської мови Азербайджанського університету мов.

Наукові інтереси: дослідження питань історії становлення і розвитку азербайджанської мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

ATAKISHIYEVA Natella Phehruzgizi – Candidate of philosophical sciences, PhD student of the Department of azerbaijani language of Azerbaijan University of Languages.

Circle of scientific interests: research of the history of formation and development of the Azerbaijani language.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2021 р.

БАЛАНУЦА Олександр Олександрович – кандидат економічних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Кувейті
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3470-9486>
e-mail: balanutsa.alex@gmail.com

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ДИПЛОМАТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Вихід незалежної України на арену світової політики, її долучення до процесів глобального економічного, політичного та культурного розвитку співпав зі значними змінами в міжнародній системі. Міждержавні контакти значно інтенсифікувалися і набули нових вимірів. Порівняно з попередньою біполярною епохою виникли нові вузли протиріч, що привело до змін ліній протистоянь і формування політичних союзів (не завжди юридично і структурно оформлених) доволі несподіваної конфігурації. Сучасний суспільний розвиток, у тому числі міжнародне життя, відзначається безпрецедентним

динамізмом, надзвичайною складністю і багатовимірністю. Розвиток світового співтовариства в перші десятиліття ХХІ століття характеризується швидким розширенням міжнародних зв'язків у всіх сферах життєдіяльності людства, активізацією міграційних процесів, зростанням ролі професійної підготовки фахівців у сфері міжнародних відносин як одного із найважливіших чинників поступу сучасного суспільства. Отож, учасники світової політики дедалі частіше опиняються перед досі невідомими викликами, які необхідно адекватно оцінити і на які треба дати ефективну відповідь. Зрозуміло, що це вимагає високого професіоналізму дипломатів і всіх,